

Diskusije o socijalizmu

Povodom deset brojeva časopisa
Socijalizam u svetu

Međunarodni časopis marksističke i socijalističke misli *Socijalizam u svetu* ušao je u treću godinu izlaza. Kritika je prema novom časopisu bila nepravedna — skoro da ga i nije registrirala. Međutim, radi se o danas jednoj od 2—3 ponajbolje periodične publikacije koje se u našoj zemlji bave društvenim ili, bolje rečeno, političkim temama.

Časopisi su kao i ljudi. Pored onih blijedih i beznačajnih, postoje i oni koji imaju fizičnomlju koja se pamti i koji znaju što žele reći. Časopis *Socijalizam u svetu* spada u ove druge. Pojavio se je 1977. godine kao jedan od oblika djelovanja međunarodne tribine *Socijalizam u svijetu*, koja već treću godinu svake jeseni u Cavtatu okuplja teoretičare socijalizma i borce za socijalizam različitih orijentacija. Časopis je prvotno trebao biti u funkciji Okruglog stola u Cavtatu, no s vremenom je i sam postao svojevrsna tribina za teorijske rasprave o socijalizmu.

Zahtjev da socijalizam postane predmet znanstvene rasprave star je isto toliko kao i sama ideja znanstvenog socijalizma utemeljena s Marxom. Na žalost, dugotrajne i brojne podjele u socijalističkim strujama i radničkom pokretu uvjetovale su bitno odstupanje od ovog zahtjeva. Različite orijentacije, pravci ili dijelovi pokreta tokom decenija više su preferirali obranu svojih ideoloških platformi nego diskusiju o zajedničkim temama. Dugotrajne međusobne borbe i razračunavanja vodili su u izolaciju i sektaštvo. Umjesto dijaloga, oponenti u diskusiji proglašavani su za heretike. Ukoliko su dolazili iz vlastitih re-

dova bili su ekskomunicirani. Svi ostali, osim pripadnika vlastite frakcije socijalističke misli i radničkog pokreta, bez obzira na jaču ili slabiju vezu s idejom socijalizma smatrani su za neprijatelja — često čak u većoj mjeri nego direktan klasni protivnik iz reda buržoazije. Političke organizacije inspirirane staljinizmom, socijaldemokratskim reformizmom kao i oni s krajnje ljevice kao da su se natjecali u tome.

Danas, međutim, jačanje socijalizma kao svjetskog procesa, renesansa komunističkog pokreta, oslobodilačke i antikolonijalne borbe stvaraju mogućnost ako ne jedinstva a onda svakako dijaloga i rasprava o bitnim pitanjima strategija borbe za socijalizam.

Međunarodna tribina *Socijalizam u svijetu* predstavlja upravo takav pokušaj da se oko okruglog stola nađu marksistički i drugi socijalistički teoretičari kao i borci za socijalizam različitih orijentacija, iz raznih zemalja, pokreta i partija. Zajednička rasprava treba da doprinese boljem međusobnom upoznavanju i razvijanju teorijskih konfrontacija, koje su izraz različite revolucionarne prakse i teorijske tradicije. Time se želi podstaći razvoj teorije socijalističke transformacije suvremenog svijeta.

Časopis *Socijalizam u svijetu*, kako ističu njegovi urednici, ima iste te ciljeve kao i cavtatska Tribina. Želi se njegovati kritički dijalog bez pristranih političkih kvalifikacija, optuživanja, etiketiranja i osuda. Pretpostavljajući relativnu autonomnost revolucionarne teorije unutar jedinstva teorije i prakse revolucije, časopis želi omogućiti teorijsku borbu mišljenja uz uzajamno uvažavanje različitih političkih orijentacija.

Socijalizam u svijetu, prije svega, želi to postići publiciranjem referata i diskusija s okruglog stola u Cavtatu — iznošenjem tih rasprava pred sud široke javnosti. U tu svrhu časopis ima dva izdanja. Pored jugoslavenskog na hrvatskosrpskom jeziku izlazi i međunarodno izdanje na engleskom i francuskom jeziku.

U 1977. godini pojavila su se četiri broja u kojima su objavljeni referati i diskusije s prvog Okruglog stola u Cavtatu (1976). Osnovna tema tog međunarodnog skupa bila je uokvirena naslovom »Socijalizam u suvremenom svijetu«. Unutar te opće teme posebno se raspravljalo o transformacijama u suvre-

menom kapitalizmu, o socijalističkom društvu i ulozi radničke klase te o socijalističkom sadržaju antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije.

U sažetom prikazu moguće je predstaviti samo dio teza koje su se pojavile u referatima i diskusiji. Nadamo se da će i djelomičan uvid biti dovoljan da se stekne slika o raspravama koje su se vodile u Cavtatu.

Pierre Joye (KP Belgije) piše o karakteru krize suvremenog kapitalizma i strategiji socijalističkih snaga. Kriza suvremenog kapitalizma nije više samo ekonomska već strukturalna kriza cijelog sistema (uključivo i međunarodnih odnosa). Jedan od izlaza iz krize jeste samoupravna perspektiva o kojoj su pisali još Marx, Engels i Lenjin. Belgijski sindikati različitih političkih orijentacija kao i Belgijska socijalistička partija, izjašnjavaju se danas za samoupravljanje. Joye upozorava da oni često ne vode računa o tome da samoupravljanje ima smisla samo ako je društvo u cjelini samoupravno. *Lucio Libertini* (KP Italije) upozorava da je socijalizam, prije svega, proširenje demokratije. Zato njegova strategija na Zapadu polazeći od obrane predstavničke demokratije treba ići na participaciju, kontrolu masa i sve do samoupravljanja. U vezi s time upozorava i na opasnost od birokratizma u inače neophodnom programiranju proizvodnje. Neposredna demokratija je linija što dijeli komuniste od liberalno-demokratskog i socijal-demokratskog petrificiranja predstavničke demokratije kao krajnjeg dometa demokratije — zaključuje Libertini. *Theotonio Dos Santos* (México) upozorava da je fašizam, posebno u Latinskoj Americi, sve češći odgovor na napore socijalističkih snaga. *Branko Pribičević* (Fakultet političkih nauka, Beograd) usprotivio se je u diskusiji tezi da je radnička klasa razvijenog kapitalizma izgubila svoju revolucionarnu ulogu. Prihvatiti takvu tezu znači priznati da je kapitalizam riješio problem svoje osnovne društvene protivječnosti i time učinio socijalizam suvišnim. *Vjekoslav Mikecin* (Filozofski fakultet, Zagreb) polazeći od tvrdnje da je marksizam bitno teorija revolucije, analizira različite pristupe suvremenih teorija revolucije, da bi izlaganje doveo do pretpostavki jedne suvremene adekvatne teorije revolucije. Vezu socijalističkih zemalja s borbom na Zapadu vidi, prije svega, u neodvojivosti demokratije od socijalizma. *Frank Deppe* (profesor političkih

nauka, Marburg) na primjeru krize iz 1973. zaključuje da je socijalistička teorija na problem krize gledala više kejnsljevski nego marksistički. Strukturalne reforme vidi kao klasnu borbu od nivoa poduzeća do razine vlade i kao kombinaciju novih oblika direktne demokratije i planiranja. *Lelio Basso* (dugogodišnji direktor časopisa «Problemi del socialismo», Roma) podcrtao je objektivnu vezu nacionalnih antiimperijalističkih borbi i socijalizma. Redukcija širenja kapitalizma u nerazvijene zemlje zaoštava suprotnosti u kapitalističkim metropolama. U vezi s time aktualizira se Marxova ideja da bi revolucija mogla početi na periferiji kapitalizma, a zatim zahvatiti centar. Odatle zaključak: borba trećeg svijeta protiv imperijalizma prva je linija bitke koja je svima nama zajednička. *Emmanuel Arghiri* (direktor Instituta za proučavanje ekonomskog i društvenog razvoja, Paris) postavio je tezu da je radnička aristokracija koncentrirana u razvijenim zemljama, a pravi proletarijat u nerazvijenim i da između centra i periferije postoje klasne razlike i klasni odnosi. *Jurij Krasin* (Akademija društvenih nauka pri CK KPSS, Moskva) bio je jedan od mnogih koji su reagirali na tu tezu. Podsjetio je Arghirija da razvijene zemlje od investicija izvan granica ostvaruju 2% ili manje svog nacionalnog dohotka, a da im je rast nacionalnog dohotka utemeljen prije svega, u znanstveno-tehničkoj revoluciji. Arghiri je uzvratio pitanjem: što je omogućilo tehnološki napredak i akumulaciju u razvijenim zemljama? Tom pitanju pridružio se je i *Amouar Abdel Malek* (Nacionalni centar za naučna istraživanja, Paris). U vezi s revolucijom postavio je i pitanje tko je kome centar i zaključio da se treba glavna pažnja posvetiti centrima misli i akcije u Aziji, Africi i Latinskoj Americi. *Monty Johnstone* (KP Britanije, London) u svojoj raspravi naglasio je tezu da je proširenje demokratije u socijalizmu mjera privlačnosti socijalizma za radne mase na Zapadu. *Vladimir Bakarić* (SKJ, Beograd) objasnio je sistem slobodne razmjene rada i klasne implikacije politike nesvrstavanja. Politika nesvrstavanja znači pravo odlučivanja o vlastitoj sudbini, a bitka za to pravo, zaključuje Bakarić, postala je aktualna (s evrokomunizmom) i za Evropu. *Henrih Volkov* (KPSS, Moskva) ustvrdio je u svojoj diskusiji, suprotno nekim drugim diskutantima, da je za SSSR državno vlasništvo najviši oblik vlasništva. *Aleksandar*

Grličkov (SKJ, Beograd) upozorio je da socijalizam kao svjetski proces nije linearna funkcija ili produžena ruka postojanja socijalističkih zemalja, već i borba radničke klase kapitalističkih zemalja kao i borba zemalja u razvoju za političku i ekonomsku emancipaciju. *L. Basso* u svojoj ponovnoj intervenciji naglasio je da socijalistička revolucija nije revolucija bijede. Oslanjajući se na *Marxa* zaključuje da se antagonizam između radnika i kapitalista ne svodi na problem najamnine već da je to problem vlasti rukovođenja procesom proizvodnje.

Brojevi od 5 do 9 časopisa sadrže, pored ostalog, materijale Okruglog stola u Cavtatu 1977. godine. Osnovna tema tog skupa bila je «Socijalizam i politički sistemi». U tom sklopu bilo je govora o kapitalističkoj državi, državi prelaznog perioda, diktaturi proletarijata, demokraciji, samoupravljanju. Rasprava se posebno koncentrirala na probleme različitih koncepcija i putova socijalizma, na pitanje općih i specifičnih obilježja socijalizma, ulogu države u socijalizmu i njeno odumiranje, važnost demokracije za socijalistički preobražaj, pluralizam i sl. Te teme bile su razmatrane u kontekstu strategije evrokommunizma te političkog sistema Jugoslavije i novih ustavnih rješenja u SSSR.

Sumarno upozoravam na neka interesantna mjesta iz rasprave. *Frank Deppe* analizirajući mogućnosti demokratske transformacije države visokorazvijenog kapitalizma u sklopu koncepcije antimonopolističke demokracije zaključuje da će presudnu riječ u tome imati u krajnjoj liniji konkretan razvoj struktura moći u klasnim razmimoilaženjima. *Adolf Bibič* (Fakultet za sociologiju, političke nauke i novinarstvo, Ljubljana) branio je tezu da diktatura proletarijata ne znači jačanje države već obratno pretpostavlja demokratizaciju i odumiranje države. Nije bitno prihvatanje termina «diktatura proletarijata», zaključuje *Bibič*, već afirmacija vodeće uloge i samooslobođenja radničke klase. *Oscar Waisz* (Socijalistička partija Čilea) misli da se iz čileanskog iskustva mogu izvući zaključci da je «miroljubivi put» ograničen na samo jedan dio kretanja ka socijalizmu, da je neophodno onemogućiti aparat represije buržoaske vlade i da je potrebno zadobiti odlučujući utjecaj u oružanim snagama te stvoriti svoju organizaciju naroda. *Jurij Krasin* objasnio je da je sovjetska općenarodna dr-

žava na putu od »poludržave ka društvenom samoupravljanju komunizma koje se već razvija u okviru općenarodne države. Po mišljenju *Victoria Faya* (Ujedinjena socijalistička partija, Paris) socijalistička transformacija zahtijeva prevladavanje buržoaske demokracije putem organa neposredne demokracije koje i spontano stvara radnička klasa uvijek kada stupa na javnu scenu. Pri tome treba očuvati višepartijnost sistema, ali višepartijski pluralizam nije obveza za demokratizaciju zemalja gdje je postojao staljinistički monolitizam. Upozorava da je sve do Staljina diktatura proletarijata bila shvaćena kao pluralistička. Za *Barbaru Ehrenreich* (Pokret za oslobođenje žena, New York) žensko je pitanje kud i kamo više riješeno u socijalističkim zemljama nego u kapitalističkim društvima. Ali i u socijalističkim zemljama to još nije stanje potpune ravnopravnosti polova. Rješenje vidi u uključivanju feminističkih gledišta u socijalističku misao i praksu. Jedan od rukovodilaca KP Španije, *Manuel Azcarate* u svojoj diskusiji obrazlaže stavove svoje partije o državi. Iako svjesni opasnosti koja prijete od postojanja aparata buržoaske države cilj više ne vide u uništenju države već u njenoj transformaciji. Tog demokratskog procesa, međutim, nema ako se parlamentarni sistem ne dopuni neposrednom demokracijom. Finski socijalista *Ele Alenius* (predsjednik Demokratskog saveza Finske) drži da orijentacija evrokommunizma na demokratski put otvara nove mogućnosti suradnje unutar ljevice i demokratskih snaga uopće. Razmatrajući odnos demokracije i socijalizma u Zapadnoj Evropi *Lelio Basso* zaključuje da demokracija nije fenomen svojstven kapitalizmu, već rezultat klasnih borbi koje je vodio radnički pokret. Dalje napredovanje ka socijalizmu traži nove sadržaje demokracije, gdje posebnu važnost dobija samoupravna demokracija, ali uz uvjet da se ne žrtvuju interesi zajednice kao cjeline. U istom duhu razmišlja i *Pierre Joye*. Za njega je težnja za samoupravljanjem izraz nastojanja da se socijalizmu dade njegovo pravo lice. Direktor *Russellove* fondacije za mir *Ken Coates* (Nottingham) upozorio je na pojavu reafirmacije ideje radničke kontrole u Britaniji. Početkom ovog vijeka ta ideja guild socijalizma ili radničke kontrole prevladavala je u britanskom radničkom pokretu. Zato je *Kautsky* nakon napada na Lenjinovu *Državu i revoluciju* osudio i G. D. H. Colea, jednog od osnivača

guild socijalizma. *Carl-Henrik Hermansson* (Partija lijevih komunista Švedske) referirao je o modelu dualističkog sistema. Taj sistem zastupa komunistički poslanik Jörn Svensson u knjizi »Morate preuzeti odgovornost i vlast« (1975). Dualistički sistem predviđa razvijanje društvenog vlasništva (koje nije identično s državnim) i samoupravnog sistema kao organizacije paralelne s državom. Skoro opće prihvaćenom gledištu o problemu države na Okruglom stolu suprotstavio se je *Anouar Abdel Malek* tvrdnjom da je za nerazvijene zemlje jaka nacionalna država naprosto imperativ.

Treće zasjedanje u Cavtatu posvećeno je u cjelini temi »Socijalizam i zemlje u razvoju«. Broj 10. časopisa koji je upravo izašao započeo je s objavljivanjem te rasprave s Okruglog stola 1978. Većina diskutiranih istakla je svjetsko-povijesnu važnost revolucionarnih preobrazaja u zemljama u razvoju i zaključak da kapitalistički put ne može da riješi probleme nerazvijenosti i osigura nacionalnu nezavisnost.

Constantin Botoran (Bucaresti) naglasio je da je za azijske i afričke zemlje nacija neophodan okvir za uklanjanje posljedica dugogodišnje strane dominacije. Razvijajući dalje ulogu nacionalnog momenta, *Pablo González Casanova* (Un., Mexico) ustvrdio je potrebu povezivanja u zajedničku strategiju borbe etničkih i nacionalnih manjina u Latinskoj Americi s borbom potlačenih naroda i s borbom za demokratske i revolucionarne promjene. Član rukovodstva Demokratske partije Gvineje, *Pierre Bassamba Camara*, usprotivio se je gledanju da je sistem svjetskog socijalizma identičan sa zajednicom socijalističkih zemalja. Za zemlje u razvoju prihvatljiv je samo stav koji zastupa ideju da je sistem svjetskog socijalizma ukupnost društvenih, povijesnih (i neoformljenih) snaga koje se bore protiv kolonijalne dominacije i za društveni progres. *Basil Davidson* (Un. u Birminghamu) govorio je o onome što evropocentrični marksisti obično ignoriraju: »U Africi postoji uspon samonikle primjene marksističke analize i pristupa«. *T. Dos Santos* konstatirao je da je i u zemljama trećeg svijeta neodvojiva borba za socijalizam od borbe za demokraciju. U istom smislu i *Jack Woddis* (član najužeg rukovodstva KP Velike Britanije) upozorava na birokratizam i otuđenost aparata u nerazvijenim zemljama. Woddis spominje još jednu

temu koja u novooslobođenim zemljama izbi-ja u prvi plan. Nerješavanje nacionalnog pitanja omogućuje da se time koriste imperijalisti. Pravo na samoodređenje i dobrovoljnost je jedino rješenje. I u zemljama trećeg svijeta uski nacionalizam malih naroda ima korijena u šovinizmu velike nacije.

Na ovom mjestu treba reći da se časopis *Socijalizam u svijetu* ne iscrpljuje samo u objavljivanju diskusija iz Cavtata. Od broja 5. časopis uvodi niz rubrika koje u biti nastavljaju i proširuju raspravu s okruglih stolova ili se na njih nadovezuju. Međutim, nove rubrike omogućuju da časopis i sam postaje svojevrsna tribina za javnu diskusiju o svim problemima suvremenog socijalizma i na taj način uključuje jugoslavensku teoriju u permanentni dijalog sa svim što je relevantno za teoriju i praksu socijalizma u svijetu. Časopis na jednoj strani informira jugoslavensku javnost o bitnim pitanjima svjetskog socijalizma, a na drugoj strani pruža mogućnost informacije o stavovima jugoslavenske teorije. *Socijalizam u svijetu* se na taj način kompletira i kao časopis u punom smislu te riječi.

U rubrici »Pogledi i mišljenja« možemo naći predavanje V. Bakarića o politici Jugoslavije (održano u Bonnu 17. 01. 1978), zatim tekst B. Pribičevića o evrokomunizmu, članak R. Radonjića o značenju sukoba KPJ s Kominformom za revolucionarni pokret u svijetu, polemiku Stuarda Hollanda s tezama Nicosia Poulantzasa o kapitalističkoj državi, tekst R. Štajnera o novom ekonomskom poretku. Rubrika »Komentari i informacije« upoznaje nas sa Drugom međunarodnom konferencijom o participaciji, radničkoj kontroli i samoupravljanju (Paris, 1977. — B. Markič, B. Pribičević); M. Jovičić piše o novom sovjetskom ustavu. D. Pivec o konferenciji o problemima financiranja ekonomskog razvoja, Z. Djukić-Veljković o novom kineskom ustavu, a Z. Prikmajer o diskusijama u KP Francuske. Na istom mjestu nalaze se informacije o zagrebačkom savjetovanju o modernoj partiji radničke klase (1978), o susretu samoupravljača u Kragujevcu, o raspravama oko radne teorije vrijednosti, B. Ibrahimpašić referira o dvobroju časopisa *Recherches Internationales* posvećenom evrokomunizmu, a S. Živanov o raspravama o radničkoj klasi u SSSRu.

Pod naslovom »Studije« objavljen je danas već antologijski tekst E. Kardelja *Istorijski*

koreni nesvrstavanja, a u broju 10, uz izlaganje V. Bakarića, i dva posljednja teksta E. Kardelja i selektivna bibliografija njegovih radova.

Rubriku »Prikazi« karakterizira veoma širok izbor iz najvažnijih knjiga naše i svjetske produkcije. Recenzije i prikazi, za razliku od inače u nas uobičajene prakse, pišu uglavnom dobri poznavaoци pojedinih tema.

Časopis u svakom broju ima i rubriku u kojoj daje bibliografske podatke o novim knjigama koje se odnose na probleme socijalizma.

Redakcija (glavni urednik Vjekoslav Mikecin) i krug suradnika osigurali su *Socijalizmu u svijetu* visok stupanj informativnosti i zavidnu teorijsku razinu. Ukoliko tako nastavi časopis će postati nezaobilazan priručnik za sve koji žele biti obavješteni o pravcima i dilemama razvoja socijalizma — u svijetu i u Jugoslaviji.

Branko Caratan

Gordana Vlačić: Revolucija i nacije

Centar za kulturnu djelatnost SSO,
Zagreb, 1977.

Studija je plod trajnijeg znanstvenog istraživanja teorijskog i političkog života jugoslavenskog komunističkog pokreta između dva rata. Taj rad još jedanput bjelodano pokazuje kolika je potreba za takvom literaturom koja analitički, na osnovi dostupnih arhivskih materijala i izvora, dokazuje da povijest našeg komunističkog pokreta nije samo nizanje kongresa, konferencija i donesenih rezolucija, već živo tlo mukotrpnog praktičnog učenja, čišćenje od svakojake idejne prtljage, traženje samosvojnosti i, s druge strane, zahvalno područje za buduća znanstvena ispitivanja.

Knjiga *Revolucija i nacije* tretira, prije svega, odnos jugoslavenske proleterijske revolucije prema nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, pri čemu je, u svjetlu socijalne i nacionalne strukture prijeratne Jugoslavije, seljačko i agrarno pitanje od toga nedjeljivo. Svakako da je u analizi stavova nezaobilazan, dapače, naglašen, idejni i praktično-politički utjecaj centrale svjetskog komunističkog pokreta — Kominterne — na vodstvo KPJ u promatranom vremenu.

Knjiga je podijeljena na dva poglavlja podjednakog opsega, kojima prethodi uvod s pristupnim teorijskim razmatranjima koja letimično ocrtavaju okvir unutar kojeg se našao jugoslavenski komunistički pokret s osnivanjem Kraljevine SHS, njegove mogućnosti u postojećoj socijalnoj i nacionalnoj strukturi, međunarodnoj i unutrašnjoj političkoj konstelaciji.

»Treća konferencija KPJ, održana u Beogradu od 1. do 4. siječnja 1924. godine, označava

početak procesa ugradnje nacionalnog i seljačkog pitanja u proces revolucionarnog preobražaja jugoslavenskog društva. Ona ujedno označuje i početak perioda veće zainteresiranosti Kominterne za način i sadržaj izvedbe revolucionarnih promjena na Balkanu» (str. 73). Treća konferencija KPJ prva je u dotadašnjem razvitku pokreta postavila na dnevni red »agrarno pitanje kao pitanje revolucije« (str. 81).

Treća konferencija KPJ je ugaoni kamen u evoluciji stavova vodstva KPJ, po mišljenju autora, pa se i prvo poglavlje, pod indikativnim naslovom »Vrijeme čiste klasne borbe«, odnosi na razdoblje do te konferencije. Drugo poglavlje, naslovljeno s »Nacije i seljaštvo u funkciji revolucije«, prati stavove vodstva KPJ o nacionalnom, seljačkom i agrarnom pitanju u odnosu na jugoslavensku proletersku revoluciju nakon obrata čiji je izraz Treća konferencija KPJ. Apostrofirana se i površnost snažnog utjecaja Kominterne na vodstvo KPJ u rješavanju tako složene problematike.

Autor na više razina kontinuirano prati razvoj stavova vodstva KPJ i Kominterne. Jedno od osnovnih pitanja, u početku pogrešno ocijenjeno, bilo je jugoslavensko nacionalno pitanje. Kako za Kominternu, tako i za vodstvo KPJ bijaše to kolonijalno pitanje, a nikako niz nacionalnih pitanja, problem oblika i načina ujedinjenja. Sukobi na međunarodnom planu sagledavali su se kao rezultat sukoba plemenskih buržoazija. Klasno jedinstvo radničke klase gradili su na etničkom jedinstvu, što je povlačilo za sobom tezu »o nacionalnom unitarizmu i državnom centralizmu kao najoptimalnijim preduvjetima razvitka jedinstvene radničke klase i proleterske revolucije u našoj zemlji« (str. 57).

Drugo važno pitanje čiju evoluciju vremenski kontinuirano autor analizira jest seljačko pitanje. Vodstvo KPJ ne sagledava ga kao važno strategijsko i taktičko pitanje, već kao sredstvo za revolucioniranje masa. Očito je teza, koje se vodstvo KPJ teško oslobadalo, o izvođenju jugoslavenske proleterske revolucije u dvije faze (prva, narodno-demokratska i druga, čista proleterska) i kod ovog pitanja imala važnu ulogu. Nacionalno i seljačko pitanje u uvjetima početnog revolucionarnog optimizma nakon osnivanja KPJ za Kominternu i vodstvo KPJ ne postoji.

Agrarno pitanje, čiju važnost u netom formiranoj Kraljevini SHS dobro uočava dvor i buržoazija, proglašavajući agrarnu reformu i time utajući žed seljaka za zemljom, razbijajući tako moguću savez s radnicima, bilo je zadužno jedno od pitanja gdje se vodstvo KPJ nikako nije jasno i jednoznačno postavilo.

Jedna od razina na kojoj se razmatra evolucija stavova vodstva KPJ i Kominterne jest, uz agrarno pitanje, i perspektiva povezivanja seljačkih pokreta i njihovih organizacija u višenacionalnim sredinama, te uloga KPJ u tome, osobito u razdoblju oseke revolucionarnih kretanja.

U knjizi se potrebna pažnja pridaje izlaganju stavova o odnosu podizanja jugoslavenske socijalističke revolucije i dizanja proleterske revolucije na Balkanu.

Originalna tumačenja u razmatranju ideja o potrebi razbijanja jugoslavenske države i državno-pravnog aspekta rješenja jugoslavenskog nacionalnog pitanja te uloga Kominterne u tom kontekstu posebna su vrijednost studije. Sazrijevanje ideje o dezintegraciji Jugoslavije započela je u Kominterni sredinom 1923. godine, a na Petom kongresu Kominterne ta ideja je potpuno dozrela. Što je taj stav značio za vodstvo KPJ i kakve je posljedice izazvao, autor dokumentirano i opširno obrazlaže u svom radu.

Autor načimlje još jedno, dosad ne mnogo postavljano pitanje, kad kaže da »... u pristupu KPJ nacionalnom pitanju ima još jedan veliki nedostatak, a to je vrlo slabo razrađena strategija i taktika pokreta u pristupu srpskom nacionalnom pitanju i ulozi srpskog seljaštva« (str. 90). Postavljanje tog pitanja poteže, svakako, daljnja znanstvena istraživanja, pri čemu nam ova studija daje potrebne koordinate.

To su samo neka važnija pitanja iz opsežne problematike koja se tretira u radu. Studija nikako nema ambiciju da sudovi i tvrdnje u njoj budu konačne, nepromjenjive i sveobuhvatne, već je svojom nedovršenosti priloga daljnjim znanstvenim istraživanjima tog burnog doba.

Zaključno kažimo da je rad kao informativni pregled i priručnik nezaobilazan za sve koji se zanimaju za povijest našeg radničkog pokreta.

Ante Barišić

Evropska bezbednost i saradnja

«Problemi evropske sigurnosti i suradnje». Dosad je izašlo deset monografija:

1. R. Vukadinović, *Mediteran i evropska sigurnost i suradnja* (1974),
2. V. Mileta, *Ekonomski odnosi između evropskih država* (1974),
3. I. Brkljačić, *Migracije radne snage kao faktor evropske sigurnosti i suradnje* (1974),
4. R. Vukadinović, *Bezatomske zone i evropska sigurnost i suradnja* (1977),
5. R. Petković, *Balkan u okviru evropske bezbednosti i saradnje* (1977),
6. V. Degan, *Evropska sigurnost i suradnja i mirno rješavanje sporova* (1977),
7. R. Petković, *Neutralnost i nesvrstanost* (1977),
8. B. Vukas, *Sredozemlje i novo međunarodno pravo mora* (1977),
9. R. Petković, *Aktivnost grupe neutralnih i nesvrstanih zemalja na KEBS-u* (1979),
10. R. Vukadinović, *Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji* (1979)

Dat ćemo prikaz knjige dra Ljubivoja Aćimovića *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, koju je izdao Institut za međunarodnu politiku i privredu i izdavačko poduzeće «Prosveta» iz Beograda.

Knjiga je podijeljena na tri osnovna dijela. U prvom dijelu dr Aćimović analizira uzroke i razvoj onog stanja u međunarodnim odnosima koje je poznato pod terminom hladni rat. Hladni rat je do najvećeg izražaja došao upravo na tlu Evrope, ali se sa sigurnošću može ustvrditi da se odrazio i na ostale dijelove svijeta. Neposredna posljedica hladnog rata bila je svrstavanje zemalja u suprotstavljene blokove na čelu kojih su se nalazile dvije supersile. Takvo stanje na međunarodnoj sceni, koje je daleko nadilazilo međunarodne političke odnose, pokazalo se neodrživim, a eventualni daljnji kontinuitet hladnog rata mogao je voditi nesagledivim posljedicama. Zato je prevladavanje hladnog rata jedna od najznačajnijih i najpozitivnijih karakteristika poslijeratnih međunarodnih odnosa, kojoj i sam autor posvećuje značajnu pažnju. U drugom dijelu knjige dr Aćimović razmatra proces koji je prethodio sazivu Konferencije

Konferencija o sigurnosti i suradnji u Evropi, koja je 1975. godine održana u glavnom gradu Finske, označila je novu fazu u međunarodnim odnosima. Potpisujući Završni dokument Konferencije, sve evropske države, osim Albanije, i dvije američke države — SAD i Kanada — preuzele su obaveze kojima je osnovni cilj stvaranje stanja sigurnosti i ostvarivanje međusobne suradnje svih država sudionica. Time je započet proces u koji evropski narodi polažu mnogo nade.

Fenomen sigurnosti i suradnje zaokuplja pažnju široke javnosti, a sve češće se izdaju knjige u kojima se razrađuje ta tema. Razmatrajući djela s tog područja, možemo konstatirati da postoje dva osnovna pristupa: ili se izlaže sveukupni proces koji je doveo do KESS-a, pa je istovremeno obuhvaćena i sama konferencija u Helsinkiju, ili se obrađuju pojedini segmenti evropske sigurnosti i suradnje. Oba pristupa uvelike pridonose boljem upoznavanju sadržaja, mogućnosti i dometa kompleksne problematike sigurnosti i suradnje u Evropi.

I mnogi naši znanstvenici usmjerili su pažnju na taj evropski fenomen. Dva su najcjelovitija djela knjiga dra Radovana Vukadinovića *Evropska sigurnost i suradnja*, koja se pojavila nedugo nakon konferencije u Helsinkiju, i knjiga dra Ljubivoja Aćimovića *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*.

Mora se, također, spomenuti da Institut za političke znanosti novinarstvo Fakulteta političkih nauka u Zagrebu izdaje monografije u sklopu znanstveno-istraživačkog programa

o sigurnosti i suradnji u Evropi. U sklopu toga razlaže pojam sigurnosti u međunarodnim odnosima i navodi nekoliko mišljenja o toj kategoriji, a nakon toga slijedi razmatranje teorijskih pogleda o evropskoj sigurnosti. U istom dijelu obrađeni su razni prijedlozi za stvaranje i daljnje produbljivanje sigurnosti u Evropi. Pisac je takve prijedloge podijelio u dvije osnovne (vremenske) grupe. U prvoj su se našli rani prijedlozi, kao na primjer prijedlog Sovjetskog Saveza o sazivu Evropske konferencije radi zaključenja Općevropskog ugovora iz 1954. i 1955. godine, plan britanskog ministra vanjskih poslova Anthonyja Edena, poznat pod nazivom Edenov plan, prijedlozi o stvaranju denuklearne zone (plan Rapackog i Gomulkin plan) i dr.

U drugoj grupi su sve one inicijative i prijedlozi koji su doveli do saziva Konferencije o sigurnosti i suradnji u Evropi. U sklopu toga analizirani su razni prijedlozi NATO-pakta i Varšavskog ugovora, a nešto kasnije u dijalog blokova su se uključile i neutralne i nevirstvane zemlje Evrope.

Prva dva dijela knjige *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi* zapravo su uvod za treći dio, u kojem je veoma detaljno razrađena Konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji. Na taj način autor nas upoznaje s kompleksnom problematikom sigurnosti u Evropi, što je nužno radi lakšeg razumijevanja toka Konferencije.

Treći dio knjige isključivo je posvećen Konferenciji, koja je okončala rad u Helsinkiju 1975. godine, svečanim potpisivanjem Završnog dokumenta. Prema tome, sveukupni naponi 35 država sudionica urodili su plodom. Mora se reći da pripreme koje su prethodile Konferenciji nisu bile ni lake ni jednostavne, i da je trebalo uložiti mnogo duha i volje da bi se postigao takav rezultat kao što je usvajanje Povelje novih evropskih odnosa.

Osnovni problemi proistjecali su iz različitosti prilaza članica NATO-pakta i Varšavskog ugovora KESS-u i ciljeva koje je jedna, odnosno druga strana željela postići. Međutim, kako navodi dr. Aćimović, oba bloka imala su i neke zajedničke karakteristike, koje su se ispoljile u obliku pregovaračke taktike. Naime, za najvažnija sporna pitanja blokovi su nastojali naći rješenja u neposrednim međublokovskim kontaktima, a uz to su unutar blokova izvršena, zaduženja prema sadržaju KESS-a,

pa su se tako pojedine zemlje javljale kao nosioci određenih inicijativa.

Jednom započeta Konferencija odvijala se u više raza rada.

Multilateralni pripremni razgovori, koji su održani u Helsinkiju od 22. studenoga 1972. do 8. lipnja 1973. godine, često se s pravom nazivaju pretkonferencijom. Već samo vrijeme trajanja pripremnih razgovora pokazuje da su razgovori bili opsežni i da su prilično prelazili uobičajene radnje vezane za pripremu jedne konferencije. Jer, osim rješavanja pitanja dnevnog reda, u toj fazi do najvećeg su izražaja došli međublokovski problemi nadmetanja, pa je trebalo naći »zajednički nazivnik« za rad svih zemalja na Konferenciji. Rješenje se našlo u obliku prihvaćanja načela ravnopravnosti svih država, i prihvaćen je konsenzus za donošenje odluka. Multilateralni pripremni razgovori završili su se dogovorima koji su sadržani u Završnim preporukama.

»Plava knjiga« ili Završne preporuke podnesene su na usvajanje na ministarskom sastanku, koji je održana od 3. do 7. srpnja 1973. godine u Helsinkiju.

Druga faza Konferencije održana je u Ženevi, i trajala je s prekidima od 18. rujna 1973. do 21. srpnja 1975. godine. U toj fazi rada ponovo su došle do izražaja sve kontroverzije, sporovi i problemi međublokovskih odnosa, te, kako kaže dr. Aćimović, »praktično o svim pitanjima stavovi su bili opečni«. Posljednja i završna faza Konferencije trajala je od 30. srpnja do 1. kolovoza 1975. godine, te je završena svečanim potpisivanjem Završnog dokumenta, dokumenta kojim se fundiraju novi evropski odnosi, koji je potpisalo 35 šefova država ili vlada.

U trećem dijelu knjige osobito su detaljno obrađeni osnovni problemi KESS-a, u sklopu čega se razmatra političko-pregovaračka priroda Konferencije, problemi prevladavanja blokovske podijeljenosti Starog kontinenta, demokratizacija međunarodnih odnosa, nedjeljivost evropske sigurnosti i njezina ovisnost o sigurnosti u širim relacijama. Dr. Aćimović analizira pitanje vojnih vidova evropske sigurnosti, razmatra ulogu pojedinaca u procesu unapređivanja odnosa u Evropi, te suradnju na humanitarnim i ostalim područjima. Posljednji dio posvećen je kontinuitetu KESS-a.

Moramo istaći da je knjiga dra Ljubivoja Aćimovića *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi* značajan i izrazito pozitivan doprinos ukupnom sadržaju i razvoju te problematike. Jer svrha je KESS-a da se u praksi primjenjuju odredbe Završnog dokumenta, pa se, prema tome, najširi krugovi moraju upoznat s njezinim sadržajem.

Evropska sigurnost i suradnja

Đurđica Podunajec

«Problemi evropske sigurnosti i suradnje» predmet su proučavanja Instituta za političke znanosti i novinarstvo pri Fakultetu političkih nauka u Zagrebu.

Proces evropske sigurnosti i suradnje nastoji se sagledati s različitih aspekata. Dosađajna praksa Instituta — sudjelovati u aktualnim zbivanjima koja su vezana za tu problematiku i znanstveno ih obraditi — potvrđena je upravo izašlom studijom Ranka Petkovića i neposredno poslije toga knjigom dra Radovana Vukadinovića «Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji».

Teorijski i praktični rad R. Petkovića usmjeren je prije svega na proučavanje nesvrstavanja kao pokreta i doktrine. Neposredan rad na beogradskom sastanku također je omogućio autoru da precizno definira aktivnost neutralnih i nesvrstanih zemalja u svim fazama KESS-a.

Sama međunarodna situacija i pripreme za beogradski sastanak jasno su pokazali da zemlje Evrope, SAD i Kanada (35 zemalja) neće lako pronaći maksimalno moguća zajednička rješenja koja bi zadovoljavala interese i ciljeve pojedinih država. Tri osnovne grupacije — zemlje Atlantskog saveza, članice Varšavskog ugovora te grupa neutralnih i nesvrstanih zemalja — sa svojim interesima utječu na pripreme za provođenje sastanka, utječu na rad radnih grupa i podgrupa i na donošenje Završnog dokumenta.

Kakvo značenje ima doprinos neutralnih i nesvrstanih zemalja na tom sastanku, pitanje je na koje odgovara upravo ova studija.

Grupa neutralnih i nesvrstanih zemalja (N+N) jest ad hoc grupa koja nema institucionalni mehanizam. Zemlje Varšavskog i Atlantskog vojno-političkog saveza imaju upravo organizacijske mehanizme putem kojih nastoje ostvariti svoje političke i druge ciljeve. Članice grupe N+N imaju u određenom vremenu i prostoru više ili manje dodirne i zajedničke interese. To znači da one nemaju apsolutne linije djelovanja ni apsolutnog zajedničkog interesa. Petković izlaže način rada te grupe. Zbog toga se analizira djelovanje tih zemalja u svim fazama sastanka.

Izmijenjeno shvaćanje pojma neutralnosti došlo je do punog izražaja upravo ovdje: «... neutralne zemlje nisu pasivan objekt o svjetskoj politici» (str. 20). Osnovni cilj N+N zemalja jest očuvanje mira i sigurnosti ne samo u Evropi nego i u cijelom svijetu. Autor je uspio pokazati da su te zemlje, imajući na umu taj interes, nastojale ostvariti svoje nacionalne interese. Kada Jugoslavija spominje Mediteran, probleme sigurnosti na tom području i njegove veze s detantom, položaj radnika na privremenom radu u inozemstvu, potrebu da se u Završni dokument unesu pitanja prava nacionalnih manjina, ili kada Malta maksimalistički potencira mediteransku komponentu, prema tome, kada N+N nastoje ostvariti svoje nacionalne ciljeve, one ih u konačnici reduciraju u interesu sigurnosti i mira u svijetu.

Analizirajući okolnosti koje su pridonijele stvaranju te grupe, autor analizom stanja u međunarodnim odnosima izdvaja: »a) razlike u statusu blokovskih i vanblokovskih zemalja predstavljaju jedno od najosnovnijih političkih obeležja današnje situacije u međunarodnim odnosima, b) zajednički interes za jačanje bezbednosti i suradnje« (str. 30). Sve djelatnosti N+N zemalja na KESS-u mogu se podvesti pod nastojanje da taj sastanak bude sveevropski skup s reperkusijama na globalnom planu, a ne polju međublokovskog nadmetanja. »One (N+N) su također podržavale inicijativu Jugoslavije da se evropska bezbednost i suradnja sagledava kao deo svetske bezbednosti i suradnje, kao i da ne budu ravnodušne prema interesima zemalja u razvoju i naporima za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka« (str. 77).

Konkretna inicijativa i predlozi grupe N+N, naslov je dijela knjige u kojem se obrađuju konkretne akcije tih zemalja koje su one imale u raspravi o pitanjima sigurnosti, suradnji u domeni privrede, nauke i tehnologije, zaštite čovjekove okoline i humanitarnoj suradnji.

Upravo njihovo djelovanje, npr. njihov zaštitni stav pri humanitarnoj problematici, pravo je svake države da uređuje svoje zakone i regulira propise, prijedlozi o vojnim vidovima evropske sigurnosti i suradnje, princip mirnog rješavanja sporova, tehnička i ostala suradnja su procesi pripremanja, polemika, ponekad i žustrih (humanitarna pitanja), te donošenje Zaključnog dokumenta koje autor precizno i argumentirano iznosi.

Upravo takva aktivnost zemalja N+N pridonijela je da se proces suvereniteta i poštovanja prava koja proistječu iz suverenosti stavi na prvo mjesto u Završnom dokumentu sastanka u Beogradu.

Problemi evropske sigurnosti i suradnje, koje autor sistematski prati i znanstveno obrađuje, u toj studiji dobili su svoju konkretizaciju. Bitne karakteristike te problematike Vukadinović je izložio u knjizi *Evropska sigurnost i suradnja*.

Prvi pokušaj cjelovite analize sastanka u Beogradu time je, a i autorovim sudjelovanjem na tom sastanku, umnogome olakšan.

Izgrađen metodološki pristup toj problematici verificiran je pri analizi pripremnog dijela, svih radnih faza i završnog dijela beogradskog sastanka.

Sveobuhvatnost studije ogleda se u tome što se pri obradi svih faza sastanka analiziraju stavovi zemalja Atlantskog saveza, članica Varšavskog ugovora i grupe neutralnih i nesvrstanih zemalja. Pri vrednovanju doprinosa svakog sudionika oblikovanju Završnog dokumenta autor ima uvijek na umu odnose u međunarodnoj zajednici.

Studiju čine četiri tematska dijela i tekst Završnog dokumenta, koji je rezultat tog skupa.

U prikazu međunarodne situacije i odnosa između činilaca međunarodne zajednice autor analizira stanje bilateralnog detanta. Ističe se da je »opća zajednička crta svih pregovora (pa tako i sastanka u Beogradu) ... njihova

dugotrajnost i ovisnost o općem kretanju američko-sovjetskih odnosa...» (str. 26).

Ta je teza verificirana uoči sastanka u Helsinkiju. Rezultati Završnog dokumenta značajni su upravo zbog bilateralnog detanta koji je na vrlo zavidnom stupnju. Silazna linija u procesu popuštanja između SSSR-a i SAD nužno se odrazila na tok beogradskog sastanka i na njegove učinke. Jedan je od razloga takvog stanja stajalište Carterove administracije prema kojem odnos prema Sovjetskom Savezu nije središnji interes vanjske politike SAD. Zemlje Atlantskog saveza, na čelu sa SAD, dolaze na konferenciju s pripremljenim stavovima. Ljudska prava i pitanja »treće košare« središnja su pitanja o kojima je potrebno raspravljati na konferenciji. U kojoj se mjeri ostvaruju ta prava, to je pokazatelj pridržavanja pojedinih zemalja zaključaka sastanka u Helsinkiju. Individualne slobode osnova su kolektivne slobode. Inzistiranje na slobodnom kretanju ljudi osnovni su stavovi zemalja Atlantskog saveza.

Polazne pozicije SSSR-a i članica Varšavskog ugovora ogledaju se u inzistiranju na tome da se implementacija završnog dokumenta sagleda u cjelini. Za njih je inzistiranje na individualnim slobodama miješanje u unutrašnje poslove SSSR-a i članica Varšavskog ugovora. Akcent stavljaju na kolektivne slobode. Više govore o budućnosti, a uzgred spomenu odnose u međunarodnoj zajednici.

Suprotne pozicije zemalja sudionica koje autor iznosi već su dale naslutiti koliko će biti mukotran posao u Beogradu, i da ne treba očekivati maksimalne rezultate.

Međutim, zaključuje autor: »Zajednički nazivnik sviju istupa bio je detant i ako bi pažljiva analiza pokazala da su se pod detantom podrazumijevale različite stvari i da je on bio promatran u različitom kontekstu« (str. 81). U tom dijelu izneseni su i osnovni stavovi neutralnih i nesvrstanih zemalja.

U dijelu studije pod naslovom »Beogradski sastanak KESS-a« detaljno su obrađene četiri faze sastanka: »Uvodna izlaganja predstavnika država sudionica, razmjena mišljenja o dosadašnjem sprovođenju Završnog dokumenta i o daljnjim mjerama za unapređenje KESS-a pregovori o cilju usaglašavanja stavova o Zaključnom dokumentu i njegovo svečano usvajanje i izlaganje šefova država sudionica« (str. 77).

Posebno je zanimljiv dio u kojem se iznosi tok rada u radnim tijelima. Radna tijela za sigurnost, suradnju, humanitarna pitanja, Mediteran i daljnji koraci unutar kojih zemlje Varšavskog ugovora, Atlantskog saveza i grupa neutralnih i nesvrstanih zemalja nastoje konsenzusom pronaći zajednička rješenja, sistematično su izložena. Autor iz izvora — prijedloga o rješenju pojedinih pitanja, toka rada u radnim grupama, te na temelju Završnog akta — precizno sumira stajališta svake grupacije posebno i ukupan rezultat koji je našao izraz u Završnom dokumentu.

U radnim grupama najveći sporovi i žustre polemike vođene su u radnoj grupi za pitanja kulture, prosvjete, informacija i međuljudskih kontakata.

Na kraju autor iznosi nekoliko mogućih načina pri ocjenjivanju uspješnosti beogradskog sastanka. Njegova ocjena temelji se na osnovnom kriteriju — imati na umu konkretne međunarodne odnose u Evropi i svijetu. Gledati na detant u Evropi kao na dio univerzalnog detanta. Svaki oblik međunarodnog dogovaranja, bilateralnog ili multilateralnog karaktera jest »proces u vremenu i prostoru, koji će trajati i koji u svim sredinama neće bilježiti iste rezultate« (str. 141). Gledajući s tog aspekta, Vukadinovićev zaključak i ocjena uspjeha sastanka u Beogradu možda je najbolje izražena u rečenici:

»Međutim, postizavanje formalnih rezultata, kao i minimalno postavljanje novih mjera, uz naznaku kontinuiteta konferencije, u takvoj fazi međunarodnih odnosa (silazna linija bilateralnog detanta) može se smatrati izvanredno velikim uspjehom« (str. 206).

Josip Brezovec

*Norman J. Ornstein
and
Shirley Elder:
Interest Groups, Lobbying
and Policymaking*

**Congressional Quarterly Press
Washington, D.C., 1978., str. 245.
Politics and Public Policy Series**

Interesne grupe nisu nove, one su stare koliko i ljudska misao o politici i društvu, ali se kao važna integralna komponenta američke političke i društvene stvarnosti vezuju uz osnivanje republike.

Međutim, kao poseban predmet proučavanja u političkoj znanosti i kao aktualna tema politoloških analiza datiraju još od početka ovog stoljeća, točnije od 1908. godine kada se pojavila knjiga *Proces vladanja* (The Process of Government, A Study of social pressures), poznatog američkog političkog teoretičara Arthura F. Bentleya.

Proučavanje interesnih grupa, odnosno uočavanje njihove izuzetno značajne uloge u političkom sistemu, označilo je novu etapu razvoja političke znanosti. Stvara se nov pristup studiju političkih fenomena koji se rađa, nastaje i razvija kao kritika isključivo legalnog, formalno-pravnog aspekta u proučavanju političkih fenomena.

Poznavanje interesnih grupa u američkom političkom sistemu ima veliko praktično, političko i teorijsko značenje, jer interesne grupe su konstitutivni element političkog sistema, njihova djelatnost prisutna je na svim razinama političkog života.

U nedavno objavljenoj knjizi *Interest Groups, Lobbying and Policymaking*, dvoje američkih autora, prof. dr Norman J. Ornstein i Shirley Elder argumentirano prezentiraju relevantne ocjene o interesnim grupama putem analize njihova djelovanja, te utjecaja na vladinu politiku i legislativne akcije na nacionalnom nivou.

Na početku se prof. Ornstein osvrće na različite teorije o grupama, polazeći od Madisona, preko Bentleya i Trumana do suvremenih istraživača kao što su Milbrath, Mills, Bauer, Pool i Dexter i Olson, da bi zatim pomoću tih različitih koncepcija pokazao kako postoji široka skala najrazličitijih, čak divergentnih i kontroverznih shvaćanja o specifičnoj i stvarnoj ulozi interesnih grupa u američkom životu i društvu.

Obrazlažući različita shvaćanja o grupama, autor ističe kako se sve koncepcije usredotočuju manje ili više na tri osnovna pitanja: 1. jesu li interesne grupe dobra ili loša snaga u američkoj politici i društvu; 2. da li one svojim akcijama ili interakcijama pridonose barem približno realizaciji javnog interesa ili je javni interes ignoriran ponašanjem grupa u političkom procesu; i 3. čije interese izražavaju interesne grupe.

Pažljivim proučavanjem različitih shvaćanja dolazimo do zaključka o dubokoj i trajno prisutnoj dvojakoj vrijednosti uloge grupa u američkoj politici i društvu. Na primjeru washingtonskih interesnih grupa, autor pokazuje kako su odluke, prije svega političke, rezultat djelovanja jedne političke interesne grupe ili više njih. U političkom sistemu Sjedinjenih Američkih Država danas djeluje više od 10.000 najrazličitijih grupa, od korporacija i uniona do raznovrsnih asocijacija i klubova. Razlike među grupama su velike, s obzirom na tipove grupa, njihove motive, interese, veličinu i prirodu članstva i vodstva, vrijeme trajanja grupe, stupanj direktnog političkog utjecaja, zatim u pogledu sredstava kojima grupe raspolazu i s obzirom na nivo i djelokrug njihove aktivnosti.

Na primjeru AFL-CIO (American Federation of Labor-Congress of Industrial Organisation) autor je pokazao složenu strukturu velike i važne interesne grupe u američkom političkom sistemu, jasno demonstrirajući što su grupe i što one rade. AFL-CIO je organizacija sastavljena od 106 zasebnih uniona koji su pridruženi u tu veliku sindikalnu centralu. Ona sjedinjuje oko 14 milijuna članova i razne individualne grupe, npr. Ujedinjene auto-radnike i Ujedinjene rudarske radnike. Upravo zbog tako raznolikog sastava, AFL-CIO nije monolitna ili jedinstvena struktura, jer svaki od pridruženih uniona ima vlastite ciljeve i interese. S druge strane, AFL-CIO je moćan politički entitet koji djeluje putem velike i hijerarhi-

ske organizacije koja uključuje odvojen legistivni odjel s profesionalnim lobistima koji su povezani, s jedne strane, s lobistima pridruženih uniona, a, s druge, provodi politiku koja nastaje u izvršnom odjelu AFL-CIO. Unutar te velike organizacije djeluje i politički odjel poznat kao Komitet za političko obrazovanje (COPE). Profesor Ornstein nije smetnuo s uma da se iza tako složene strukture krije još složenije djelovanje, koje može dovesti do sukoba interesa između članova grupa i izvršnog savjeta u pogledu važnih pitanja ili nekih stavova. Na primjer, 1972. godine mnogi pridruženi unioni prekinuli su sa službenom neutralnom pozicijom Georga Meanyja (predsjednika AFL-CIO) u predizbornoj predsjedničkoj kampanji i aktivno podupri demokratskog kandidata Georga McGovernja za predsjednika Sjedinjenih Američkih Država.

Bilo bi iluzorno vjerovati da u velikim i moćnim organizacijama u procesu donošenja političkih odluka svi ljudi imaju iste ciljeve i da u njima nema oštre podjele mišljenja i gledišta. Postoji određen stupanj općih zajedničkih interesa, određena količina unutrašnje kohezije, međutim, u jednoj vrlo složenoj strukturi, kad se želi ostvariti određena politika, sasvim je sigurno na neče svi članovi grupe ili udruženja imati isto mišljenje o načinu ostvarivanja te politike, već će često doći do izražaja interesna konfrontacija. Naime, grupe imaju mnoge zajedničke interese, ali nisu svi interesi zajednički.

Analizirajući grupe u američkom društvu, autor ih pokušava klasificirati u skladu s funkcijama koje one vrše, a te funkcije, prema njegovu mišljenju, mogu biti ekonomske, simboličke, ideološke, informativne i instrumentalne. Međutim, postoje i drugi kriteriji klasifikacije, npr. priroda, veličina i karakteristika članova grupe, ili se grupe mogu klasificirati u skladu s djelokrugom svojih aktivnosti, npr. »rad«, »business«, »obrazovanje«, »poljoprivreda« itd.

Takvu klasifikaciju grupa ne bismo mogli prihvatiti niti je smatrati zadovoljavajućom jer autor nije pošao od političke relevantnosti grupa, tj. on nije kao kriterij tipologizacije upotrijebio moć, odnosno utjecaj koji grupe vrše da bi ostvarile određene ciljeve ili afirmirale svoje interese.

Čini nam se važnim istaknuti da se autor opredijelio za koncept interesne grupe kako ga je odredio David Truman pedesetih godina

ovog stoljeća, tj. da je »interesna grupa grupa istovrsnih stavova koja vrši određene zahtjeve na druge grupe u društvu«. Međutim, ako se zahtjevi prave na institucije vlasti, tada interesna grupa postaje politička interesna grupa.

U američkom političkom sistemu, još od Washingtonovih dana, veoma je razvijen utjecaj jedne grane vlasti na drugu, da bi nakon drugoga svjetskog rata lobiranje između Kongresa, predsjedništva, departmana Kabineta i regulatornih agencija bilo formalizirano stvaranjem posebnog ureda za veze s Kongresom. Lobiranje, kao oblik djelatnosti interesnih grupa, usmjereno je ponajviše prema Kongresu. Tom obliku djelatnosti, tj. utjecaju interesnih grupa na organe vlasti, Ornstein je posvetio posebnu pažnju, naglašavajući kako grupe pokušavaju ili kontrolirati političke aktivnosti, koje bi mogle utjecati na njih, ili inicirati vladine akcije kako bi unaprijedile vlastite interese, ili blokirati one vladine akcije koje bi mogle štetiti interesima grupe. Politička aktivnost grupa i njihov odnos prema političkim akterima neprekidno se mijenja. Rzne reforme i reorganizacije u Bijeloj kući, Kongresu i stranačkom sistemu mijenjaju političke procese a u skladu s tim mijenja se priroda i uloga interesnih grupa u politici, mijenjaju se metode djelovanja i tehnika njihova utjecaja.

U poglavlju pod naslovom »Interesne grupe, sredstva i strategije«, autor je obradio neka osnovna pitanja vezana za sredstva kojima raspolažu različite vrste interesnih grupa, uključujući strategiju i taktiku koja čini okosnicu političkog djelovanja interesnih grupa. Sredstva kojima raspolažu interesne grupe veoma su raznolika, npr. fizička, organizacijska, politička, motivaciona, što ovisi o članstvu i primarnoj funkciji grupe.

Pokušavajući odgovoriti na pitanje što određuje politički utjecaj grupe, autor ističe da je to »kombinacija ciljeva grupe, njezinih aktivnosti, motivacija, radnih sredstava, kao i vještina da se upotrebljavaju, s jedne strane, te priroda političkih institucija, motivacije i shvaćanja onih koji donose političke odluke, s druge strane«.

U zadnjem odjeljku prvog dijela knjige dr Ornstein analizira regulaciju aktivnosti interesnih grupa putem zakonskih odredaba. Kombinirajući pravnu analizu i političku stvarnost autor raspravlja o formalno-pravnoj in-

korporiranosti djelovanja interesnih grupa u američkom političkom sistemu.

Participacija grupa u američkom političkom procesu, prema mišljenju autora, ima svoju ustavnu osnovicu u Prvom ustavnom amandmanu koji garantira slobodu govora i pravo građanima da šalju pritužbe organima vlasti. Zloupotreba tih osnovnih prava, prekomjeran utjecaj grupa gotovo na sva područja društvenog i političkog života i izravna korupcija izabranih službenika u političke organe vlasti od strane lobista upozoravala je na potrebu zakonske regulacije djelovanja interesnih grupa. Razni korupcionistički skandali uz koje se vezuje djelatnost političkih interesnih grupa naveli su Predstavnički dom američkog Kongresa da već 1876. godine prihvati rezoluciju kojom se zahtijeva registracija lobista kod službenika Doma. No ta odluka bila je kratkotrajna. Prvi ozbiljniji koraci u pravcu ograničavanja djelatnosti interesnih grupa datiraju iz 1946. godine kad je donesen Savezni zakon o lobiranju (The Federal Regulation of Lobbying Act), kojim su se pokušale zabraniti nepoštene aktivnosti političkih interesnih grupa. Međutim, mogućnosti kršenja tog zakona bile su tako velike, a njegova uspješnost tako minimalna da je bio gotovo nekoristan.

Od tada do danas uloženo je mnogo truda i napora u jednom i u drugom Domu Kongresa kako bi se djelatnost političkih interesnih grupa regulirala zakonskim putem. Međutim, neka osnovna pitanja koja bi trebalo ugraditi u novi zakon o lobiranju izazivaju brojna neslaganja među grupama i među domovima Kongresa.

U prvom dijelu knjige prof. Ornstein istražuje prirodu, sastav i ponašanje grupa uključenih u politički proces, a u drugom dijelu Shirley Elder analizira utjecaj grupa na stvaranje politike ili na samu politiku, i to pomoću tri različita i nezavisna slučaja studije grupa i njihove uloge u iniciranju, mijenjanju ili blokiranju političkih alternativa. U utjecaju na politiku i u procesu donošenja odluka interesne grupe mogu imati ili dominantnu ili subordiniranu ulogu, što je osobito vidljivo na konkretnim primjerima koji su predmet analize drugog dijela knjige, a koji vrlo dobro ilustriraju opseg, odnosno domet uspjeha i neuspjeha aktivnosti interesnih grupa.

Knjiga dr Ornsteina i Shirley Elder svakako je vrijedan prilog proučavanju interesnih gru-

pa, njihova djelovanja i utjecaja na proces donošenja političkih odluka.

Tematiku interesnih grupa autori su, kao što smo pokazali, dvojako koncipirali. S jedne strane, kroz teorijski okvir pokazuju ulogu i mjesto interesnih grupa u američkom političkom životu i društvu općenito, a s druge strane, analizom uloge specifičnih interesnih grupa pokazuju u kojoj mjeri one utječu, s više ili manje uspjeha, na rješavanje određenih problema a time i na uobličavanje važnih odluka.

U izlaganju te složene tematike autori su veoma sistematični a svoje zaključke prezentiraju argumentirano. Šteta je što Ornstein nije u pokušaju klasifikacije grupa pošao od njihove političke relevantnosti kao polazne osnove za dalekosežnija istraživanja u području interesnih grupa. No, bez obzira na to, knjiga prof. Ornsteina i Shirley Elder može poslužiti kao korisna literatura svakome tko istražuje interesne grupe.

Štefica Deren - Antoljak

Milan Škrbić:
Uvod u
ekonomiku zdravstva

Medicinska naklada
Zagreb, 1978., str. 309.

Područje u kojem je naša ekonomska znanost slabo prisutna svakako je zdravstvo. Štoviše, pod utjecajem različitih okolnosti, ona kasno i sporo ulazi u tu društvenu aktivnost. Zašto je to tako, teško je objasniti. Međutim, činjenica je da je zdravstvena djelatnost multilateralnog karaktera i interznanstvenog interesa. Drugim riječima, to je djelatnost koja za uspješno koncipiranje i provođenje traži suradnju stručnjaka različitih profila i znanje različitih disciplina. Zdravstvena djelatnost stoga nije i ne može biti briga samo medicinskih radnika.

Da je to tako, potvrđuje i ova knjiga. Nastala je kao rezultat intenzivnih višegodišnjih napora na području »zdravstvene« ekonomike i nastavne djelatnosti na medicinskoj visokoškolskoj instituciji u sklopu Sveučilišta u Zagrebu.

Recimo odmah da je to znatno prerađeno i prošireno izdanje autorove knjige pod istim naslovom iz 1974. godine. Također, dužni smo upozoriti da je u deset od dvadeset tri poglavlja koautor B. Popović, također nastavnik na Medicinskom fakultetu i trenutno u funkciji republičkog sekretara za narodno zdravlje i socijalnu zaštitu. Stupanj njezine prerade toliko je obujma da se može smatrati novim djelom.

Uvod u ekonomiku zdravstva ima tri dijela, a svaki dio dijeli se na nekoliko poglavlja. Prvi dio ima uvod s razradom pojma i područja njezina znanstvenog interesa. Završava bilješkom i opširnom naznakom bitnih radova iz domaće i svjetske periodike s tog područja.

Ekonomiku zdravstva autor definira kao znanstvenu (i nastavnu) disciplinu koja prati i proučava financiranje, odnosno samofinanciranje zdravstvenozaštitnih aktivnosti; ekonomske odnose između zdravstvenih radnih organizacija, uključujući zajednice osiguranja i druge institucije zainteresirane za zdravstvenu zaštitu; ekonomske odnose građana sa zajednicama zdravstvenog osiguranja i zdravstvenim institucijama; i zdravstvenu potrošnju, sa stajališta činilaca, standarda i normativa adekvatnosti i efikasnosti organizacije zdravstvene službe.

Ako prihvatimo tu definiciju, znači da prihvaćamo i njezino široko polje ispoljavanja, koje se ne svodi samo na kurativu, već zahvaća i preventivu u svim njezinim aspektima i područjima. Za suvremeni svijet karakteristična je eksplozija zdravstvene potražnje, pa tako i za nas. Vjerojatno nlijedna društvena aktivnost nije doživjela takvu ekspanziju kao zdravstvena zaštita u najširem smislu riječi.

Činjenica je, međutim, da različiti socijalni sistemi različito odgovaraju na te zahtjeve. Neki ih stavljaju (lako sve manje) na čistu ekonomsku logiku, dok drugi pronalaze različite socijalizirane pristupe. Ali bez obzira na neke eventualne modele, autor ima pravo kad tvrdi da se ekonomski problemi na području zdravstva moraju rješavati u okvirima specifičnih oblika socijalne organizacije ili institucionalnog poretka, koji se često i znatno razlikuju, zbog čega i područje ekonomike i zdravstva može varirati od jedne do druge zemlje. Također, u pravu je kad tvrdi da se ekonomski kriteriji na području zaštite zdravlja ne mogu i ne smiju uzimati kao jedini u izboru zdravstvenih prioriteta, što naravno ne znači da se mogu mimoići, jer su znatna područja u zdravstvenoj zaštiti koja mogu biti njima podložna, bez opasnosti da će se time ugroziti socijalna i etička vrijednost društva.

Prvi dio »ekonomike zdravstva« bavi se specifičnostima ekonomskog pristupa u području zdravstva i principa tržišnog privređivanja, zdravstva. Autor počinje analizom odnosa zakonitostima i karakteristikama zdravstva organiziranog na principima robne proizvodnje, vulgarizacijom ekonomskih principa u zdravstvu, a završava specifičnim ekonomskim karakteristikama koje utječu na izdvajanje zdravstva iz sfere djelovanja zakona robnog tržišta. Slijedi promatranje višedimenzionalnog zna-

čenja ulaganja u zaštitu zdravlja, ekonomskih gubitaka zbog bolesti, ekonomskih koristi od ulaganja u zdravlje i metoda ekonomske analize u zdravstvu.

Drugi dio bavi se pitanjima financiranja zdravstvene zaštite. Ovdje su, dakle, prisutni različiti modeli, od tradicionalnih modela organizacije i financiranja do suvremenih oblika. Te probleme autor prati preko industrijskih, razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Iskazuje njihove karakteristike i probleme s kojima se susreću, posebno probleme zemalja u razvoju.

Treći dio knjige bavi se osnovnim pitanjima i problemima ekspanzije zdravstvene potrošnje, a završni, četvrti dio posvećen je pitanjima zdravstvene potrošnje u našoj zemlji.

Posebna pažnja posvećena je promjenama u sistemu ulaganja zdravstvene zaštite u našoj zemlji, razvojnim etapama i mjestu i ulozi zdravstvene djelatnosti u odnosima udruženog rada socijalističkog samoupravljanja.

To su samo opće natuknice o bogatom sadržaju knjige. Kako nam nije namjera prepričavati, to ćemo upozoriti na neka pitanja koja traže daljnju raspravu. Prvo se odnosi na pitanje planiranja u zdravstvu. Činjenica je da se na mnogim mjestima susreće ta materija, ali mišljenja smo da je tome trebalo posvetiti veću pažnju, to prije što je planiranje razvoja i rada zdravstva neizbježnost, posebno sa stajališta prioriteta i zadataka koje zdravstvena djelatnost mora ispuniti. Posebno se to tiče problema dugoročnog planiranja i uočenih tendencija kontinuiranog porasta troškova zdravstvene aktivnosti do kraja ovog stoljeća, osobito s obzirom na svu složenost i poteškoće koje planiranje na tom segmentu društvene reprodukcije nosi sa sobom i zahtjeve koje zdravstvena djelatnost perspektivno treba da ispuni. Ako shematski uzmemo da je zdravlje rezultat genetskog potencijala, načina življenja, utjecaja okoline i rada zdravstvene službe, onda pitanje planiranja zdravstvene aktivnosti dobiva prošireno polje svoga rada i nove forme ispoljavanja. Istovremeno, briga o zdravlju i zdravstvenom stanju populacije prestaje biti samo briga zdravstvenih radnika i postaje briga sviju nas, bilo kao pojedinca ili naših asocijacija i institucionalnih oblika i organizacija društvenog ispoljavanja.

U kontekstu toga i pitanje financiranja zdravstvene aktivnosti postavlja se u bitno izmije-

njenom svjetlu. Očito je da klasični mehanizmi prikupljanja sredstava putem poreznog mehanizma (uključujući i mehanizam doprinosa) tome više nisu prikladni. Pitanje je također da li i mehanizmi samoupravnog interesnog financiranja tome odgovaraju, odnosno mogu li u cijelosti odgovoriti takvom zadatku. Stvarl su mnogo šire. Zdravstvena aktivnost tada postaje dio proizvodne aktivnosti. Zato se i slažemo da se zdravlje ne može svesti na mogućnosti pojedinca, ali isto tako pojedinac se u tome ne može mimoći. Još manje se može mimoći njegova organizacija udruženog rada i društvena zajednica življenja i boravljenja. Svaki sistem koji zaobilazi pojedinca otuđuje se od njega i na kraju mu se suprotstavlja. S druge strane, pojedinac je društveno biće. Kao što u društvenim odnosima proizvodi i podmiruje svoje raznolike potrebe, tako bi trebao podmirivati i svoje zdravstvene potrebe. Sistem odnosa u sferi zdravstva mora biti podložan sistemu ukupnih društvenih odnosa. Konkretno, u nas to su odnosi udruženog rada, putem kojih se prevladavaju suprotnosti tržišta i robne proizvodnje.

Ovo ne ističemo zato što je to autoru nepoznato, nego kao poticaj da usmjeri svoje napore u tom pravcu, radi pronalaženja, unatoč svim operacionaliziranim teškoćama, onih komponenata koje su primjerene najnovijim promjenama u našem sistemu društveno-ekonomskih odnosa. Vjerujemo da ovdje može dosta toga dati. Činjenica je da je dao konstruktivnu kritiku dosad važećih sistema prikupljanja i distribucije sredstava za zdravstvenu zaštitu. Međutim, istovremeno je zastao pred dilemama novog sistema. Zato se vjerojatno i ograničio na iskazivanje njegovih osnovnih determinanata.

U cjelini uzevši pred nama je, slobodno se može reći, izuzetan rad, pionirski za naše prilike, koji pokreće sva bitna pitanja zdravstvene ekonomike i koji pruža prihvatljive odgovore. Primjedbe koje su iznesene ne mogu umanjiti njegovu vrijednost. Sadržajem i načinom interpretacije autor pokazuje vrsno poznavanje problema te složene materije. U njoj se suvereno kreće, misao je jasna, a interpretacija svakom razumljiva. Iako je knjiga namijenjena ponajprije studentima, korisno će poslužiti svima koje zanimaju ti problemi. Treba odati priznanje izdavaču na primjermom

oblikovanju i razumijevanju za izdavanje takvih sadržaja.

Vlatko Mileta

*Ljubiša Adamović:
Međunarodni ekonomski
odnosi*

Savremena administracija
Beograd, 1979., str. 366 + VIII

Problem međunarodnih ekonomskih odnosa svakim je danom sve složeniji. Osim ekonomskih, tu su i problemi druge prirode, vojni, politički i sl. Zbog svoje dinamičnosti zahtijeva stalno proučavanje, posebno u nas, kako zbog ekonomskih razloga, tako i zbog naše orijentacije na razvijanje međunarodne suradnje u svim oblastima aktivnosti i svim zemljama, nezavisno od njihova društveno-ekonomskog sistema i stupnja privrednog razvoja.

Nedavno je izašla iz štampe knjiga *Međunarodni ekonomski odnosi* dr Ljubiše Adamovića, redovnog profesora Univerziteta u Beogradu, koja upravo tretira spomenutu problematiku. Knjiga je radena u sklopu naučno istraživačkog programa Instituta za ekonomska istraživanja u Beogradu i u njoj su radovi o problemima koje je autor proučavao od 1965. do 1969. godine.

Radovi su, inače, u *pet dijelova*, koncentrirani oko tri osnovne teme:

- a. opća pitanja međunarodnih ekonomskih odnosa,
- b. problemi međunarodnih ekonomskih odnosa razvijenih zemalja,
- c. međunarodni ekonomski odnosi i nerazvijene zemlje.

Drugi svjetski rat unio je korjenite promjene u međunarodne ekonomske odnose i može se reći da oni od tada imaju stalnu tendenciju demokratizacije. Tu treba obavezno reći da je prisutna afirmacija socijalizma, raspadanje kolonijalizma, neophodnost nove međunarod-

ne podjele rada, političko-ekonomski odnosi razvijenih i nerazvijenih i tome slično.

Govoreći o međunarodnoj podjeli rada, autor ističe da karakter društveno-ekonomskog sistema i karakter produkcionih odnosa u jednoj nacionalnoj ekonomiji u osnovi determiniraju i karakter njezinih ekonomskih odnosa sa inostranstvom i načela međunarodne podjele rada, kojih se data nacionalna zajednica pridržava sa manje ili više dosljednosti. U toj konstelaciji je naš položaj onoliko specifičan koliko je specifičan i naš društveno-ekonomski sistem i razvoj.

Neosporno je da svaku saradnju među zemljama karakteriziraju određeni problemi. Kada je riječ o njima, u međunarodnim kontaktima između razvijenih zemalja posebna pažnja za obradu i analizu jesu njihova vanjskotrgovinska politika i tendencije razvoja njihovih privreda. Autor je u razradi te materije posebno naglasio »da među najznačajnije pojave u posleratnom ekonomskom razvoju zapadne Evrope spada uvođenje konvertibilnosti zapadnoevropskih valuta 1958. godine i stvaranje Evropske ekonomske zajednice potpisivanjem Rimskih ugovora 1958. g.«

Što se, pak, tiče metoda privrednog razvoja treba razlikovati one zemlje gdje je stvoren jak državni sektor privrede (Italija, Francuska, Velika Britanija) i one gdje se država javlja mjerama koje su regulirale financiranje proširene reprodukcije (SR Njemačka).

Treba naglasiti da je, po mišljenju autora, osnovna karakteristika međunarodnih ekonomskih odnosa sedamdesetih godina ta da se čine pokušaji reformiranja postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka i postojanje jakog otpora takvim nastojanjima.

Ali, bez obzira na pomenute otpore, nerazvijene zemlje polako izlaze na evropsko tržište i postaju sve bitniji činilac međunarodnih ekonomskih odnosa (peti dio knjige). Njihov status umnogome zavisi od vanjskotrgovinske politike razvijenih zemalja. Taj odnos se najbolje može obraditi ako se problem koncentriše (po autoru) oko četiri osnovne točke:

— osnovne karakteristike odnosa ekonomskih snaga u savremenom svijetu, sa stanovišta neravnomjernog razvoja kapitalističkih zemalja i posljedice takvih kretanja za zemlje u razvoju;

— Evropska ekonomska zajednica i Velika Bri-

tanija i njihov odnos prema »pridruženim« zemljama i zemljama Komonvelta;

— programi pomoći inostranstvu i odnosi razvijenih zemalja sa zemljama u razvoju;

— protivrječnosti između liberalističkih koncepcija u teoriji i etatiističke intervencije u ekonomskim odnosima razvijenih kapitalističkih zemalja sa zemljama u razvoju.

Za razvijene zemlje saradnja sa zemljama u razvoju na *novim odnosima* (podvukao V.S.), uz puno poštovanje njihova suvereniteta, može da znači stvaranje novih mogućnosti za plasman proizvoda i slobodnih sredstava za investiranje, drugim riječima, za proširenje tržišta, uz obostranu korist. Ali taj proces ne može biti ni lak ni brz, i njegovim ostvarenjem neminovno bi se otvorile nove mogućnosti za racionalniji razvoj proizvodnih snaga u svjetskoj privredi, a time i za postavljanje međunarodnih ekonomskih odnosa na nove osnove.

Knjiga dra Ljubše Adamovića namijenjena je prvenstveno studentima ekonomskih fakulteta, ali je ona tako svestrano urađena da će dobro doći svima onima koji se bave problemom međunarodnih ekonomskih odnosa ili se interesiraju za njih. Jasan stil izlaganja, visok nivo poznavanja materije, osobita sistematičnost u izlaganju i dokumentirano prezentiranje grade kvaliteti su koji knjizi daju šire i dugotrajnije značenje.

Vidoje Stefanović

